

TARTU ÜLIKOOLI NARVA KOLLEDŽ
EESTI KEELE JA KIRJANDUSE LEKTORAAT

Jaane Kruut

Keel / язык metafoorina eesti ja vene keele maailmapildis

Bakalaureusetöö

Juhendaja Larissa Degel, PhD

NARVA 2013

SISUKORD

1.	Sissejuhatus	3
1.1.	Uurimuse eesmärk. Analüüsi metoodika. Materjal	3
1.2.	Maailmapilt. Keeleline maailmapilt. Naiivne maailmapilt	4
1.3.	Metafoorid keelelise maailmapildi uurimismaterjalina	5
2.	Keele metafoorid keelelises maailmapildis eesti keeles ja vene keeles	7
2.1.	Keelt suhtlemisvahendina käsitlevad metafoorid eesti keeles	7
2.2.	Keelt suhtlemisvahendina käsitlevad metafoorid vene keeles.....	9
2.3.	Kokkuvõtvalt keelest kui suhtlemisvahendist keelelises maailmapildis.	11
2.4.	Kõnelemist kui protsessi väljendavad keele fraseologismid eesti keeles	13
2.5.	Kõnelemist kui protsessi väljendavad keele fraseologismid vene keeles	14
2.6.	Kokkuvõtvalt kõnelemist kui protsessi iseloomustavatest keele fraseologismidest.....	16
2.7.	Keeleoskust iseloomustavad keele fraseologismid eesti keeles	16
2.8.	Keeleoskust iseloomustavad keele fraseologismid vene keeles	19
2.9.	Kokkuvõtvalt keeleoskust iseloomustavatest keelfraseologismidest	21
2.10.	Kõneldava sisu iseloomustavad keele fraseologismid eesti keeles	21
2.11.	Kõneldava sisu iseloomustavad keele fraseologismid vene keeles	22
2.12.	Kokkuvõtvalt kõneldava sisu iseloomustavatest keele fraseologismidest.....	23
3.	Missugune on <i>keel/язык</i> eesti ja vene keele keelelises maailmapildis	24
	Kokkuvõte	26
	Kirjandus	29
	Allikad	30
	Summary : The word tongue in estonian and russian metaphors in linguistic worldview	31

1. Sissejuhatus

1.1. Uurimuse eesmärk, analüüsi metoodika, materjal

Käesoleva uurimuse tähelepanu keskmeks on keelelise maailmapildi keele, kõnelemise ja keeleoskuse fragment- metafoorid, mida me kasutame, rääkides keelest. Käesolev uurimus on sõnavaraalane töö, mille eesmärgiks on võrrelda keelelise maailmapildi keele, kõnelemise ja keeleoskuse fragmenti eesti ja vene keeles seda fragmenti tähistava sõna *keel/язык* kasutuse põhjal. Töö koosneb neljast osast. Töö esimeses osas tutvustatakse uurimise eesmärki, analüüsi metoodikat, analüüsivat materjali, põhimõisteid. Töö teises osas vaadeldakse keelt suhtlemisvahendina käsitlevaid metafoore. Töö kolmandas osas analüüsitakse kõnelemist väljendavaid, kõneldava sisu iseloomustavaid, kõneoskust tähistatavaid eesti ja vene keele fraseologisme. Töö neljandas osas tehakse järeldusi analüüsivast keelematerjalist.

Analüüsiv keelematerjal pärineb Eesti kirjakeele korpusest (TÜKK), Eesti Keele Instituudi tekstikorpusest (EKI), Vene keele rahvuskorpusest (*Ruscorpora*), eesti-ja venekeelsest otsingumootorist Google (*Google*). Kasutatud on ka „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” (EKSS), Asta Õimu „Sünonüümisõnastiku” (SS), A. Reitsaku „Valimiku vene fraseologisme eesti vastetega” (VVF) näitelauseid. „Vene-Eesti sõnaraamatu” (VES) ja V.P Žukovi „Kooli vene keele fraseoloogiasõnaraamatu” (KFS).

Kõigist leitud lausetest on analüüsiks valitud ainult need, kus sõna *keel/язык* esineb ülekantud ehk metafoorses tähenduses: nt **argikeel** tähendab keelt, mida kasutatakse suhtlemiseks argipäevadel tavateemadel, mis erineb nn ametlikust keelest; **keel on sõlmes** tähendab, et kõnelejal on raskusi millegi väljaütlemisega ning teame, et füüsiliselt keel ei saa olla sõlmes. Kogu analüüsiv keelematerjal on jaotatud neljaks rühmaks: keelt suhtlemisvahendina käsitlevad metafoorid, kõnelemist kui protsessi väljendavad keele fraseologismid, keeleoskust ja kõneldava sisu iseloomustavad keele fraseologismid. Eestikeelsed ja venekeelsed *keele*-metafoorid ja keele fraseologismid on analüüsitud eraldi, seejärel need olid kõrvutatud ning võrreldud ning sellele järgnes kokkuvõtte. Näitematerjali esitamisel on järgitud, et iga sõna *keel* esitatud kasutuse puhul on näitelauseid eesti ja vene keeles. Pikemad laused on lühendatud, vahelejätku koht märgitakse /./.

1.2. Maailmapilt. Keeleline maailmapilt. Naiivne maailmapilt

Larissa Degeli (2007) järgi maailmapilt on globaalne teadmiste süsteem, mille moodustavad inimese teadvuses arusaamad, teadmised ja ettekujutused materjaalsest ning mittematerjaalsest maailmast ja mis reguleerib inimese tunnetustegevust ning seostab seda tegevust kultuuri kui tervikuga. Maailmapilt on mitmekülgne mõiste. Iga teadusharu defineerib seda ja loob maailmapildi fragmenti oma seisukohalt: maailmapilt psühholoogilises kulturoloogias, kognitiivses antropoloogias jne. Nii ka keel moodustab oma keelelise ehk lingvistilise maailmapildi. „Keeleline maailmapilt on mingi keelekollektiivi teadvuses ajalooliselt väljakujunenud ja keeles peegeldatud ettekujutuste ja teadmiste kogum, teglikkuse kontseptualiseerimise viis” (Degel 2002: 99). Keelelise maailmapildi mõiste on tihedalt seotud niisuguste mõistetega nagu *rahva iseloom*, *mentaliteet*, *maailmavaade* jne. Eri keelte kõnelejad näevad maailma ja tajuvad reaalsust omamoodi- igaüks oma keele kaudu. Sellepärast on nende keelelised maailmapildid erinevad. Näiteks eestlased mõtlevad keeleoskuse all kõigepealt praktilisi oskusi (**keelt oskama**), venelased aga teoreetilisi teadmisi (**ЗНАТЬ ЯЗЫК**). Need meie jaoks loomulikud ettekujutused on väljakujunenud just keelelise maailmapildi mõjul. Larissa Degeli (2002) väitel mitte ainult igal rahval on oma keeleline maailmapilt, vaid ka igal inimesel on oma individuaalne keeleline maailmapilt, mis ikkagi erineb tema emakeele keelelisest maailmapildist, sest igaühel on oma individuaalne teadmiste ja ettekujutuste kogum, mille tõttu tajub iga inimene maailma omamoodi.

Keeles peituv maailmapilt erineb teaduslikust maailmapildist kuna keeleline maailmapilt kui kirjeldussüsteem lähtub Haldur Õimu (2008) sõnul kognitiivse lingvistika põhimõttest nimelt kehastamisest, mille „tuumaks on idee, et inimese kognitiivsed struktuurid ja protsessid, alates emotsioonidest ja lõpetades abstraktse mõtlemisega on vahetult ja vältimatult seotud inimese kehaga ja selle funktsioneerimisega” (H. Õim 2008: 8-9). Selles mõttes on rahva keeleline maailmapilt naiivne, kuid see ei tähenda, et ta on primitiivne ja lihtsustatud. Urmas Sutropi (1999) sõnul „naiivne maailmapilt väljendab meie või meie esivanemate arusaama maailmast, asjade ja nähtuste vahelistest seostest. Rahva maailmapildi aluseks on rahvatarkus, mis struktureerib maailma ja sellele vastava maailmapildi. Rahvatarkust antakse põlvest põlve edasi keele kaudu, selle pärast ongi keelel kõige olulisem roll rahva keelelise maailmapildi kujundamisel” (Sutrop 1999:23).

1.3. Metafoorid keelelise maailmapildi uurimismaterjalina

Oluline roll keelelise maailmapildi kujunemisel on metafooridel. Metafoor (kreeka keeles *ülekanne*) on sõna tähenduse ülekandmine ühelt valdkonnalt mingile teisele valdkonnale ühistunnuse alusel. Algselt on mõistetud metafoori all kunstilist kujundit, mida kasutati poetilise efekti saavutamiseks. Klassikaline arusaam metafoorist ütleb, et see on sõnade kasutamise iseärasus; midagi sellist, mis ei iseloomusta igapäevast keelekasutust, vaid poetilist keelt. Selline käsitlus lähtub Aristotelest (Allik 1997: 40). Tartu Ülikooli dotsent Silvi Tenjes (2010) nendib, et praeguseks on metafoor juba omaette uurimisala. Pööre suhtumises metafoorisse toimus 1980. aastatel, mil kuulutati, et metafoor pole kirjanduse pärusmaa, vaid keele pärisosa. „Metaforisatsioon on peamine võtte, mille abil me loome uusi mõisteid ja toome keelde uusi tähendusi. Veelgi enam, metafoorsus ei ole üksnes keele, vaid inimese mõtlemise eripära, meie mõtlemise alus. Metaforisatsioon on universaalne mehhanism abstraktsete tähenduste tuletamiseks konkreetsete tähenduste najal” (Tenjes 2010:75). Seda saab tõendada, analüüvides kas või tüüpilisi fraase, kus on juttu armastusest ja elust, kus kujutatakse armastust ja elu teekonnana, mis algab mingist punktist, läbib tõuse ja langusi, jõuab lõpuks mingisse sihtpunkti (Allik 1997: 48).

Silvi Tenjese (2010) sõnul metafoori uuringutes on tähtis roll George Lakoffil, kes tõendas, et kogu meie mõistete süsteem on metafoorne, teisisõnu me mõtleme metafoorselt. „Tähendused on seotud inimese tunnetustegevusega. Täheenduste muutmine ja arendamine ei ole juhuslik protsess. Selle aluseks on kindel mehhanism, mille üheks reguleerivaks printsiibiks on metafoorsus: tähendused arenevad metafoorse ülekande teel, lähtudes konkreetsest liikudes abstraktsema poole. Me kasutame arusaadavat ja käega katsutavat nende nähtuste seletamiseks, mida on raskem mõista või kujutada” (Tenjes 2010: 76).

Vaatleme kas või Mihhail Lotmani (2011) näidet *pane tuli põlema*. Algul tundub, et see väljend ei ole metafoorne; me mõistame seda otseselt: kõneleja eesmärk ongi, et adressaat pankes tule põlema. Tegelikult ei kasutata selles lauses ühtegi sõna otseses tähenduses: tegu ei ole ei panemise, tule, ega põlemisega. Mittemetafoorselt oleks seda tähendust väga raske väljendada, sest mittemetafoorne formuleering oleks palju sõnalisem, nõuaks täpsustamist, mis tüüpi lüliti ja mis tüüpi valgustiga on tegu, ning poleks arusaadavam kui lihtne *pane tuli põlema*. Meie elu on täis ütlusi, mida me ei taju metafooridena, sest need tunduvad loomulikena ja neil puudub mittemetafoorne ekvivalent (näiteks: *lauajalg, lambipirn, ajaleht*- need on nõnda öelda surnud või kadunud metafoorid (Lakoff, Johnson 2011:16).

Lakoffi ja Johnsoni (2011) raamatust pärineb, et metafoorid mõjutavad „suurel määral ka viisi, kuidas me mõtleme, mida kogeme ja mida päevast päeva teeme. Mõistete süsteemist me üldjuhul teadlikud ei ole. Me mõtleme ja toimime enamasti automaatselt kindlate mallide järgi. Mida need mallid endast kujutavad, pole kaugeltki selge. Üheks viisiks seda teada saada on pöörata tähelepanu keelele. Kuna suhtlemine põhineb samal mõistete süsteemil nagu mõtlemine ja tegutseminegi, pakub keel meile olulisi asitõendeid selle kohta, missugune on see süsteem ise” (Lakoff, Johnson 2011: 35-36). Mõistet *metafoorsus* ja seda, kuidas selline mõiste võib liigendada argitoiminguid, illustreerivad Lakoff ja Johnson näitega mõiste *vaidlus* ja metafoori *vaidlus on sõda* põhjal. Selle illustreerimiseks toovad autorid näiteks väljendeid igapäevasest keelekasutusest, kus peegeldub metafoor *vaidlus on sõda*: 1) Sa ei suuda enda **kaitseks** midagi öelda. 2) Ta **ründas** iga nõrka kohta minu pöördumises. 3) Kriitika **tabas** otse **märki**. 4) **Tegin** tema seisukohad **maatasa**. 5) Ma **pole** üheski väitluses temaga **peale jäänud**. 6) Kui kasutad sõna **strateegiat**, oled omadega läbi.

Sõjalisi sõnu kasutades, nendivad (Lakoff ja Johnson 2011), et “me mitte ainult ei kõnele vaidlusest. Me võimegi sõnasõdu päriselt kas võita või kaotada. Inimest, kellega me vaidleme, peame vastaseks. Ründame tema positsioone ja kaitseme omi. Jagame maid. Plaanime ja kasutame strateegiat. Sõja mõiste kujundab osaliselt palju asju, mida me vaidluses teeme. Kuigi füüsiline kokkupõrge puudub, on olemas verbaalne, ning seda peegeldab vaidluse ülesehitus: rünnak, kaitse, vasturünnak jne. Just selles mõttes on metafoor *vaidlus sõda* üks sääraseid, mille järgi me oma kultuuris elame- ta annab sisemise liigenduse tegevusele, mida me vaieldes sooritame” (Lakoff, Johnson 2011:35-36).

Lähtudes eespool mainitust püüame analüüsida, kuidas meie mõtleme ja räägime keelest ja missuguseid metafoore me sealjuures kasutame, mida võivad rääkida need metafoorid keelelise maailmapildi kohta, kas sõna *keelt/язык* eesti ja vene keele keelelises maailmapildis erinevalt või sarnaselt.

2. Keele metafoorid keelises maailmapildis eesti ja vene keeles

Soomeugrilise päritoluga sõnana kuulub *keel* kehaosa niisuguste nimetuste hulka, mille kohta ei kasutata ei sünonüüme ega sünonüümseid väljendeid. Sõnaga *keel* märgitakse nii häälitsemisel osalevat liikuvat elundit suuõõne põhjas kui ka inimese olulisimat suhtlemisvahendit mõtete ja tunnete vahendajat (EKSS). Keele tähtis osa kõnelemises peegeldub arvukates selle kehaosaga seotud metafoorides (Vakk 1970: 182).

2.1. Keelt suhtlemisvahendina käsitlevad metafoorid eesti keeles

Nagu teistel vahenditel materiaalses maailmas on ka keelel suhtlemisvahendina keelises maailmapildis oma kasutaja: rahvas, hõim jne. Nagu iga vahendit materiaalses maailmas kasutatakse ka keelt suhtlemisvahendina kindlatel eesmärkidel: argipäeva suhtlemiseks, tööasju arutamiseks jne.

emakeel

*Ent peagi võitis see poiss oma koolikaaslasi nende **emakeeles** kirjandeis kirjutades.
(TÜKK)*

Keel, milles poiss klassikaaslastele kirjandeid kirjutab, ei ole tema, vaid tema klassikaaslaste **emakeel**.

rahvakeel

*Ta on kuulsaks saanud **rahvakeelsuse** kaitsja ja rakendajana, kuigi ega ta ise ju eriti **rahvakeelne** olla ei oskagi. (TÜKK)*

*Ta on kuulsaks saanud **rahvakeelsuse** kaitsja ja rakendajana, kuigi ega ta ise ju eriti **rahvakeelne** olla ei oskagi. (TÜKK)*

riigikeel

*Taotledes muukeelsetele elanikele eesti keele kui **riigikeele** õppimiseks vajalike tingimuste loomist, astub EKP välja keeleseaduse elluviimise programmi realiseerimise eest. (TÜKK)*

Keel, mis on määratud riigi ametlikuks keeleks, mida peavad oskama kõik selle riigi elanikud.

maakeel

*Rahvaloenduse 32. ringkonna 3. piirkonna 2. jaoskond tähendab **maakeeles** Pääsküla.
(TÜKK)*

Rahvaloenduse 32. ringkonna 3. piirkonna 2. jaoskond tähendab **maakeeles** Pääsküla. (TÜKK)

kohalik keel

*See , et miilits **kohalikku keelt** , ajalugu ja kultuuri ei tunne, on lausa häbiväärne.
(TÜKK)*

Keel, milles suhtlevad omavahel kohalikud (piiratud, kindlal territooriumil elavad) inimesed. See võib kehtida nii eesti kui ka teiste keelte nagu soome, saksa, jt kohta, kui seda väljendit kasutatakse mõnest teisest kohast tulnu vaatenurgast.

hõimukeel

*Kui piibel 1739. aasta Anton Thor Helle ja Ko tõlkes põhjaeesti keeles valmis sai , jäigi see **hõimukeel** valdavaks Kauksi Ülleni välja. (TÜKK)*

Keel, milles suhtlevad ühte hõimu kuuluvad inimesed, millele on iseloomulik omapärane sõnakasutus.

maailmakeel

*Ehkki inglise keel on **maailmakeel** , selgub inimestega suheldes , et siin oskavad ././
(TÜKK)*

Selles lauses viitab **maailmakeel** keelele, mida kasutatakse praegu rahvusvaheliseks suhtlemiseks. Aleksandr Dulitšenko (2004) kirjutab, et „inglise keele tähtsus kasvas pidevalt ja juba XIX sajandi teisel poolel oli selge, et see keel tõuseb rahvusvahelises suhtluses esikohale. Ta levib laialt Ameerika, Aasia, ja Aafrika maades, leiab kasutamist trükisõna, teaduse ja rahvusvahelise kaubanduse keelena” (Dulitšenko 2004:164).

laulukeel

*Kaadrisse on püüitud enamasti kaks persooni , kes siis oma kunsti- ja armastuseasju **laulu keeles** klaarivad. (TÜKK)*

Keel, millega suhtlevad kunstinimesed (antud juhul laulu loojad- sõnade ja viisi autorid) kunstitarbijatega. Seda keelt iseloomustavad kujundlikkus ja emotsionaalsus, tänu millele on sellel keelel suur mõju meie hingele, südamele.

metsaelanike keel

*Peategelane on kunstnik Molbert, kes oskab **metsaelanike keelt**. (TÜKK)*

Keel, milles suhtlevad metsaelanikud, kusjuures metsaelanike all võib mõista nii inimesi, kes metsas elavad, kui ka teisi metselanikke- loomi, linde jne.

argikeel, tavakeel

***Argikeele** ja slängisõnu on sisse võetud suhteliselt vähe. (TÜKK)*

***Tavakeeles** tähendab see , et kogu raha ehk 20 miljardit krooni peab olema kulutatud 2006. aasta lõpuks. (TÜKK)*

Keel, milles suheldakse olme teemadel tava-, argipäevaelus. Sellele keelele on iseloomulik lihtne, kõigile suhtlejatele arusaadav suhteliselt piiratud sõnavara, lühikesed laused. Lihtsus, tavalisus on reeglina madalama keele kasutuse märk, kuid antud metafooridel puudub selline taust.

raudteekeel

***Raudteekeel** on ikka vene keel. (TÜKK)*

Antud kasutuses on keel, milles suhtlevad raudteid teenindavad töölised (Venemaa-Eesti raudteetransiit elavnes, seoses millega hakati selles valdkonnas jälle rohkem suhtlema vene keeles).

2.2. Keelt suhtlemisvahendina käsitlevad metafoorid vene keeles

родной язык

*Моё сознание постепенно забыло что русский — это **мой язык**. (ehk **родной язык**). (Google)*

Keegi pole vene keelt nii kaua aega suhtlemisvahendina kasutanud, et see keel ei seostu temal enam **emakeelega** st esimese keelega kõige varasemas lapsepõlves vanemalt või kasvatajailt omandatud keelega, mida inimene kõige paremini oskab. (EKSS)

язык народа

Между тем танец—это второй язык народа. (Ruscorpora)

Tantsukeel tähendab koreograafilisi väljendusvahendeid. Väljendatakse oma tundeid **tantsukeeles**. (EKSS)

государственный язык

«Украинский язык имеет статус государственного, и он единственный государственный язык. (Ruscorpora)

Riigikeel on seadusega kehtestatud kohustuslik asjaajamis-, õppe-, teabe- ja muu. töökeel riigis. *Eesti keel kuulutati riigikeeleks. (EKSS)*

деревенский язык

Сейчас деревенский язык рулит всюду. (Google)

Antud lauses viidatakse sellele, et praegu on laialt kasutuses nn **деревенский язык**, st lihtsustatud tavarärasem keel.

местный язык

Свободно на английском говорят даже кассиры в Макдоналдсе, да и сам местный язык – ядреная смесь голландского, французского, немецкого и того же английского... (Ruscorpora)

Antud lauses kohaliku keele all mõistetakse segakeelt, milles esineb sõnu ka teistest keeltest.

язык этого племени

Язык этого племени, единственный живой из семьи муранских языков. (Google)

Mõne hõimu keel on elav keel, st seda keelt kasutatakse suhtlemisvahendina ka praegu.

международный язык

Почему английский язык стал международным языком? (Google)

Rahvusvaheline keel tähendab rahvaste või riikide vaheline, neisse puutuv, neid siduv, kohustav või neile ühine, internatsionaalne. (EKSS)

ЯЗЫК ПЕСНИ

*Ему удалось перевести Гюго на язык мюзикла, а можно сказать—и на **ЯЗЫК песни**.(Ruscorpora)*

Siin on juttu sellest, et Hugo raamatu järgi on tehtud muusikal ning raamatu tegelased suhtlevad omavahel, kasutades helidega loodud kunstilisi kujundeid. (EKSS)

ЯЗЫК ЛЕСНЫХ ЮКАГИРОВ

***Язык лесных юкагиров** относится к числу наименее исследованных языков народов Севера.(Google)*

On juttu keelest, milles suhtlevad omavahel metsaelanikud- **юкагиры** (üks põhjamaa rahvadest).

БЫТОВОЙ ЯЗЫК, ОБЫЧНЫЙ ЯЗЫК

*Функционирует как **бытовой язык**, проявляющий признаки вымирания. (Google)*

***Обычный язык** легко может стать добычей мифа /./ . (Google)*

Mingit keelt kasutatakse ainult argipäevaseks suhtlemiseks. See keel ei funktsioneeriks enam kirjakeelena, seetõttu on väljasuremas.

ЯЗЫК ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГИ

*Все книги, похожие на **язык железной дороги** в русской поэзии 1840 - 1860-х годов.(Google)*

Selles lauses viitab see metafoor levinule sümbolile vene luules, millega seostub hingetus, südametetus, julmus.

2.3. Kokkuvõtvalt keelest kui suhtlemisvahendist keelelises maailmapildis

Kõikides nendes metafoorides ehk ülekantud tähendustes käsitletakse keelt vahendina, mille abil keegi või miski suhtleb (tegelikult suhtlevad omavahel tavaliselt elusolendid, kuid antud materjali põhjal saab väita ka seda, et suhelda võivad ka elutud objektid, nagu maailm, raudteed, laul, riik jne- siin on tegemist nimetatud suhtlevate objektide personifitseerimisega: maailm- maailmas elavad inimesed, laul- laulu loonud autor). Struktuurselt kujutavad need mõisted endast peamiselt liitsõnu, mille täiendosana on nimisõna ainsuse/ harvem mitmuse omastava käändes, seega näitab kuuluvust. Semantiliselt aga on need mõisted erinevad. Kui metafoorides **emakeel**, **hõimukeel**, **rahvakeel**, **metsaelanike keel** on subjekt, kelle kasutuses on keel hästi nähtav (ema,

hõim, rahvas, metsaelanikud), siis metafoorides **maakeel**, **kohalik keel**, **riigikeel**, **maailmakeel** on ta varjatud. Näiteks **maailmakeel** on kogu maailmas laialt levinud keel; **töökeel** on keel, mida valdab enamik suhtlemises osalejaid, sest nii on kergem kokkuleppele jõuda. Lisakommentaari vajab meie arvates metafoor **raudteekeel**. Järgides loogikat, tähendab see keelt, milles suhtlevad omavahel raudteesfääris töötavad inimesed. Kuid **raudteekeele** all mõistetakse just vene keelt. Arvatavasti sellepärast, et Eesti raudteed on kauaaega teenindanud peamiselt Venemaalt või Venemaale sõitvaid ronge ning suhtlemiskeele valik selles töövaldkonnas on tingitud üldlevinud teenindussfääris kirjutamata reeglina, et kliendil on alati õigust. See tähendab, et kliendiga suheldakse selles keeles, milles tal mugavam on.

Nagu näeme ülaltoodud lausetest, keelt suhtlemisvahendina käsitletakse ka venekeelsetes sõnaühendites. Igale eesti keeles vaadeldud metafoorile leidub venekeelne metafoor. Kui eesti keeles on üks produktiivsemaid viise uute mõistete väljendamiseks sõnade liitmine, siis vene keel eelistab antud juhul liitsõnadele sõnaühendeid, kus sõna *keel* laiendavas või täiendavas rollis esineb omadussõnana (**родной язык**, **государственный язык**), teine nimisõna (**язык музыки**, **язык деревни**) või tervelt sõnaühend (**язык лесных жителей**). Kumb viis on rohkem või vähem metafoorse, see pole oluline. Palju huvitavam on aru saada, kuidas mõtlevad erinevate keelte kandjad ja miks nad mõtlevad just niimoodi. Vaatleme metafoori **emakeel**. Arvatavasti oli selle metafoori tekke loogika järgmine: esimene keel, mida laps kuuleb, on tema ema keel. Esimene sõna, mida laps lausub, on sõna *ema*. Just emal ja **emakeelel** on primaarne roll lapse arusaamise ümbritsevast maailmast ja enda osast selles, teisisõnu lapse esimese maailmapildi väljakujunemisel. Venekeelsele **родной (язык)** on ühetüvelised sõnad *род*, *родина*, *родня*. Sellest võib oletada, et venekeelne **родной язык** tähendab keelt, mida räägitakse inimese kodumaal, milles suhtlesid tema esivanemad. Nagu näeme ülaltoodud keelematerjalist, keel kui suhtlemisvahend on erinev: „kõrgema ja madalama staatusega” (**emakeel**, **riigikeel**, **laulukeel** ja **argipäevakeel**, **tavakeel**, **maakeel**), „suur ja väike” (**maailmakeel** ja **hõimukeel**, **kohalikkeel**). „Kõrge ja suur” seostuvad eesti ja vene keeles kõrgema kvaliteediga, kuid eespool analüüsitud väljendites puudub hinnanguline värvingeend on selles mõttes neutraalsed (**riigikeel** ei tähenda ei head ega halba keelt).

2.4. Kõnelemist kui protsessi väljendavad keele fraseologismid eesti keeles

keelepaelu lahti päästma, keelepaelad lähevad e pääsevad lahti e valla, keel läheb e pääseb lahti e valla.

Juba mõne pitsi järel läksid meeste keeled valla.(EKI)

Antud lausetes tähendab fraseologism **keeled läksid valla**, et mehed muutusid jälle jutukateks alkoholi mõjul. Antud metafoorid kirjeldavad kõnelema hakkamist, so keel hakkab taas tööle, liikuma. Keelt **keelepaelt**ega seostamine, nagu nendib Feliks Vakk (1970) on puhteestiline (Vakk 1970:183). Alkoholi, alkoholi mõju seostub eesti keele keelelises maailmapildis ohuga: alkoholi tarbimine võib seada ohtu intellektuaalseid võimeid (Degel 2007: 131). Kuid keelelises maailmapildis on alkohol ja alkoholi mõju käsitletud pigem humoorikalt, irooniliselt.

keelel e keele peal kipitama e sügelema e kihelema, keel sügeleb, keelt sügama, keelt teritama

Sügelemine on inimese keha füüsiline reaktisoon, mida on võimatu kaua taluda, kohe tekkib soov sügada.

Poiste keel sügeles küll, kuid saladust pidi ju ometi pidama.(EKI)

Poisi kallal armastasid kõik oma keelt teritada.(EKI)

Antud fraseologismid väljendavad vastupandumatut, kanget tahtmist midagi öelda, küsida. **Keelt sügama** tähendab kellegi kallal või arvel sõnadega nokkima, torkima, närima jne (VVF). Keele (keele peal) sügelemine ja kihitamine sümboliseerib tahtmist kõnelda, so **keelt** (kellegi vastu) **sügada**. „Kipitamine ~ sügelema variant väljendab intensiivsemat rääkida soovimist kui **keele peal olema**, milles konstateeritakse suhteliselt neutraalset valmisolekut millegi väljaütlemiseks” (Vakk 1970:185).

keel läheb sõlme, keel ei paindu, keel on sõlmes

Muidu nii jutukail kelmidel lähebkeel äkki sõlme. (EKI)

Neid võõra keele keerulisi sõnu eipaindunud eidekese keel välja üttelema.(EKI)

See metafoorid viitavad sellele, et kellelgi on raskusi keeruliste võõrsõnade väljaütlemisega või keegi peab mingitel põhjustel parem vaikima. Feliks Vaka (1970) arvates lähtub antud metafooride kujutlустаust *keele akrobaatika* (liikumise) humoorikast kirjeldusest, nimelt raskete sõnade hääldamisel (Vakk 1970:186).

keel on pehme

Õhtuti lähemate parteikaaslastega koos istudes kammitseb peaministrit teadmine, et tal ei tohi järgmine päev keel pehme olla (TÜKK).

Pehme keel tähendab, et keegi kõneleb segaselt, mõistmatult, ebaselgelt. Seda metafoori kasutatakse peamiselt joobe seisundis kõneleja kohta: alkoholi mõjul kaotab keel häälikute artikuleerimisselguse tagamiseks vajaliku *jäikuse* ja tundub tõesti nagu pehmeks muutununa.

kerge keelega olema

Nagu materiaalse maailma esemet võib ka keelt keelelises maailmapildis kaaluda.

Jälgi siiski , kelle seltsis ringi liigud , sest inimesed võivad kergel keelel sepitseda selliseid kuulujutte , milliseid Sul kindlasti vaja pole. (TÜKK)

Kerge keelega olema tähendab sõnaosav olema, ladusalt juttu puhuda oskama, ilma pikemalt kaalumata. Viitab inimesele, kes levitab kuulujutte, mõtlemata tagajärgedele. Kergus eesti keele keelelises maailmapildis sümboliseerivad pealiskaudsust, tühisust, mõtlematust ning on madalama kvaliteedi taustaga.

keelt talitsema~ taltsutama; keelt hammaste taga hoidma~ pidama; keelt hoidma.

Et midagi öelda tuleb keelt liikuma panna. Hammaste taga heitva keele liikuvus on piiratud.

Kas suudate oma teravatkeelt valitsuses talitseda ?(TÜKK)

Naudi seda kohtumist , kuid pea keel hammaste taga . (TÜKK)

Keelt talitsema tähendab: sõnu valima, ülearust lobisemist vältima, mitte rääkima seda, mida ei tohi rääkida, suu kinni pidama. Vaikimine on eesti keele keelelises maailmapildis kõrgema kvaliteedi märgiks; vahetpidamata lobisemine (*keel käib nagu tatraveski*)- aga madalama kvaliteedi märgiks. Rahvatarkus ütleb: rääkimine hõbe, vaikimine kuld.

2.5. Kõnelemist kui protsessi väljendavad keele fraseologismid vene keeles

язык развязывается/ развязался, языки

Когда бутылка шампанского была осушена, язык у Лабуге развязался, и он пустился в откровенности.(VVF)

Язык развязывается/ развязался, языки развязываются/ развязались- keegi muutub ülearu lobisevaks.(KFS)

язык свербел

*../язык у неё так **исвербел**; наконец она не вытерпела и../, спросила его../*

(Ruscorpora)

язык чешется/ зачесался; язык свербит/ свербел tähendab kanget tahtmist midagi õelda küsida. Kusjuures **свербит** väljendab kangemat soovi kui **чешется**.

язык заплетается, язык поворачивается

*Некоторые из них находятся в таком состоянии ../ сами прямо шатаются на глазах и **язык заплетается**. (Ruscorpora)*

*Теперь врядли у кого-то **повернется язык** называть этих людей эмигрантами.*

(Ruscorpora)

Esimeses lauses tähendab metafoor **язык заплетается**, et keegi ei saa midagi arusaadavalt, selgelt õelda alkoholi mõjul. Teises lauses tähendab metafoor, et keegi ei jüge midagi õelda, küsida.

язык был тяжелым

*Я помню, что слова долго не вступали со мною в контакт: **язык был тяжёлым**, не подчинялся. (Ruscorpora)*

Vene keele keelelises maailmapildis on joobnu keel **тяжелый** ning kajastab joobeseisundi tugevamat astet kui eesti keelne **pehme keel**. Raskekaalulisus on vene keele keelelises maailmapildis kehva kvaliteedi märk.

быть бойким на язык

*Но вот настали иные времена../, и военные девки, воспарили духом, сделались дерзкими, **бойкими на язык**../, хохотали много и бесстрашно. (Ruscorpora)*

Бойкий- agar, kärke, kräbe, südi, hea suuvärgiga. (VES)

Kärmedus, agarus, vene keelelises maailmapildis sümboliseerivad pealiskaudsust, tühisust, mõtlematust.

держат язык за зубами

*Виталик ../ хотел было сообщить брату, что он сам готов жениться, но **удержал язык**. (Ruscorpora)*

Чтобы случайно не сломать зубы на чём-то!/, лучше не чешите зубы, а держите язык за зубами (не болтайте).(Ruscorpora)

See metafoor viitab liigse lobisemise vältimisele. Ülearune lobisemine on vene keele keelelises maailmapildis negatiivse taustaga.

2.6. Kokkuvõtvalt kõnelemist kui protsessi iseloomustavatest keele fraseologismidest

Kõnelemisprotsessi mõjutab kõige rohkem nii eesti kui ka vene keele keelelises maailmapildis alkohol. Alkoholi tarbimine võib kõnelemist stimuleerida (**keele paelad läksid lahti~ языки развязались**) või raskendada, takistada (**keel on pehme~тяжелый язык**).

Kõnelemisprotsessi mõlema keele keelelises maailmapildis iseloomustavad liikuvus, kaal. Liikuvus, kärmedus, kergekaalulisus sümboliseerivad mõlema keele maailmapildis madalama kvaliteetidga kõnelemist. Ülearust lobisemist käsitletakse eesti ja vene keelelises maailmapildis negatiivse omadusena: ülearu lobisev inimene seostub kergemeelsuse, tühjuse, mõtlematusega; vaikiv~keelt taltsutatav inimene aga jätab targa, aruka, tõsise inimese mulje (*lobasuu, lobamokk, sõnakõlksutaja~ пустомеля, пустозвон*) (VES).

2.7. Keeleoskust iseloomustavad keele fraseologismid eesti keeles

keelt mõistma~ oskama; keelt valdama

Oskus- asjatundlikkus, meisterlikkus, osavus (SS) oli alati olnud ja on ka praegu töötaja ja tema töö kõrgema kvaliteedi näitaja.

Udo paistis silma keeltsuurepäraselt valdava mehe laheda stiili ning vaimukusega punarumaluse piitsutamisel. (TÜKK)

Need metafoorid, mida Feliks Vakk (1970) nimetab „klišeelisteks ühenditeks” (Vakk 1970: 194), käsitlevad täielikku ja täiuslikku keeleoskust. Keelt oskav, valdav inimene vabalt räägib, kirjutab ning mõistab kuuldut ja kirjutatut selles keeles. **Keelt oskama** viitab praktilistele keeleoskustele (keegi oskab mõnes keeles rääkida, kirjutada, saab kuuldust ja kirjutatust aru, nagu oskab ta mõnda tööd teha- õmmelda ehitada, remontida).

umbkeelne

Oskusele vastandub oskamatus, mis on madalaima kvaliteedi näitaja

Umbkeelne *Mihhail tegeleb piljardivarustuse hankimise ja hooldamisega Mustamäel Othello piljardiklubis.* (TÜKK)

Umbkeelne- kohalikku keelt mitteoskav (ÕS 1999) viitab keeleoskuse puudumisele: *Mihhail ei oska kohalikku, antud juhul eesti keelt.* Umbkeelsus esineb antud juhul keelebarjäärina, mis takistab tema (Mihhaili) suhtlemist kohaliku~ eesti keele kandjatega.

selget keelt rääkima~ kõnelema

Selgus seostub materiaalses maailmas läbipaistvuse ja nähtavusega: selge vesi, selge taevas, klaasselge, selge nagu viis sõrme (SS)

Kuigi need arvud on vahest veidi üle pakutud, kõnelevad nad jõudude vahekorras selget keelt. TÜKK

Selget keelt kõnelema- 1. midagi selgeks tegema, 2. tõendama, tunnistust andma (VVF). **Selge keel** „sümboliseerib niisugust kõnet või teatavate asjaolude sisu, mida ei saa mitut moodi tõlgendada: on ainult üks seletus, arusaamine” (Vakk 1970:195). Selguse motiiv esineb metafoorides tihti arusaava ja mõistva tähendusega (*selge pea~ selge aru* jne). Semantilisel sellele metafoorile lähedane *selges eesti keeles ütleva* Feliks Vakk seletab antud ühendite metafoorsust asjaoluga, „et igaüks tunneb kõige paremini oma emakeelt, mis on talle kõigist keeltest kõige lähedasem ja selgem. Kui juba midagi selles keeles öeldakse, siis ei või ega saa enam mitmeti arusaamist olla ” (Vakk 1970:197).

pudi keel, pudikeelne

Selgusele vastandub ebaselgus e pudikeelsus e kidakeelsus.

Karl Vaino oli pudikeelne salakaval kloaagikommunist. (TÜKK)

Pudikeel- ebaselge kõne (SS) viitab kehvale keeleoskusele: kõneleja ei valda keelt või ei mõista ise, mida ta räägib, sellepärast pole tema kõne kuulajatele arusaadav ega paku huvi.

keelt suhu panna; keel on suus

Nagu igal esemel materiaalses maailmas on ka keelel keelises maailmapildis oma asukoht.

././ tulin Pürksist linna teenija tüdrukuks, et saaks eesti keele suhu. (TÜKK)

Eesti riigipea peab linnade ja valdade volikogude esimeeste arvates olema esinduslik, tasakaalukas ja tal peavad keeled suus olema. (TÜKK)

(Kellelegi) **keelt suhu panna** = (kellelegi) keele selgeks õpetama; (kellelgi) **on keel suus**= (kellelgi) on keel selgeks õpitud. Eesti keele keelelises maailmapildis on keeleoskusel kindel asukoht- suu.

ühist keelt leidma~ ühiskeelt leidma

Ühisus on positiivse hinnanguga mõiste. Ühiselt- üheskoos, käsikäes, kollektiivselt, ühisel jõul ühise jõu ja nõuga ühisel rindel (SS). Ühisus seostub koostöö, vastastikuse abi ja toetusega ning tagab häid tulemusi.

Isa ei leidnudki poegadega ühiskeelt. (EKI)

Ühist keelt leidma- kokku leppima, vastastikku arusaamist saavutama (VVF). Feliks Vaka väitel toetub see kaasaja eesti kirjakeeles üldtuntud fraseologism vene keele eeskujudele: **найти общий язык**- договориться, достигнуть взаимопонимания. „**Ühine keel** sümboliseerib kõigi poolt tunnustatud, heaks kiidetud seisukohta, mis tuleb nagu ühest suust, millest kõik asjaosalised ühtemoodi aru saavad. *Leidmine* rõhutab sellele arusaamisele jõudmist ”(Vakk 1970: 195). Ühiskeele leidmine pole kerge, sellega tuleb vaeva näha ning see eeldab head keeleoskust. Antud metafooridele vastanduvad fraseologismid **teist keelt rääkima; üksteise keelt mitte mõistma**- teatavale seiskukohale vastu rääkima, vastastikku arusaamist mitte leidma (VVF).

kehv, lohakas keel

Lohaka väljanägemisega inimesele on ebameeldiv vaadata- **lohakat keelt** on ebameeldiv kuulata.

Bussijuhte hoiavad tagasi vanus , kehv keeleoskus ja pere , aga nooremad kaaluvad kindlasti minekut , sest see aitaks perel paremini toime tulla. (TÜKK)

././ “ tegelt ” ja “ aint ” on aga lihtsalt lohakas keel. (TÜKK)

Kehv- vilets, vaene (SS); **lohakas**- hooletu (SS) viitavad halvale keeleoskusele: kõneleja ei pea kinni elementaarsetest keele normidest, näidates sellega oma ebakultuursust, harimatust, lugupidamatust keele suhtes. Kehvus, viletsus, lohakus on eesti ja vene keele keelelises maailmapildis keeleoskuse madala kvaliteedi märk.

murtud keel

Murdmine seostub millegi negatiivse ja kahjustavaga.

*See tähendab **murtud keelt** või siis teisisõnu „ õige ’’keele halba oskust. (TÜKK)*

Murdma- räsistama (SS). Larissa Degeli (2007) doktoriväitekirjast loeme, et „murdmise motiiv seostub millegi negatiivse ja kahjustavaga- murdmine kui kahjustav tegevus on levinud eesti keele somaatilises fraseoloogias, nt *kaela murdma-* 1. Maha lööma, hävitama, lõpu peale tegema; 2. Tugevasti viga või kahju tegema, või surma saama; **keelt murdma-** suurte raskustega välja hääldama’’ (Degel 2007:91). **Murtud keel** viitab kahjustatud keeleoskusele; murtud keeles rääkiv inimene ei oska *õiget keelt* või räägib mingil põhjusel meelega valesti. Selline keel jätab inetu mulje nii kõneleja keeleoskusest kui kõnelejast endast. Semantiliselt lähedased metafoorile **murtud keel** on **segakeel** ja **puuvene keel**.

segakeel, puuvene keel

Segadus ja kõvadus on negatiivse hinnanguga.

././ Suhilemiseks kasutatavate keelte puhul ilmnes tendents , mille kohaselt enamik noortest räägib teisest rahvusest inimesega kas nõ . eesti-venesegakeeles või oma emakeeles.(TÜKK)

*Et sellest hoiduda , kõneleme venelastega edaspidi ainult **puuvene keelt**.(TÜKK)*

Segasus (segakeel) ja kõvadus (puuvene keel) seostuvad eesti keele keelelises maailmapildis halva, kahjustatud keeleoskusega. **Murtud, sega-, puuvene keeles** kõneleva kohta öeldkase: sinu **keel longab**.

2.8. Keeleoskust iseloomustavad keele fraseologismid vene keeles

владеть языком

*Хочу сказать: чтобы изучить и **владеть языком** в совершенстве, нужны постоянные упражнения. (Ruscorpora)*

Владеть языком~ **знать язык** viitab täiuslikule keeleoskusele. Venekeelne **знать язык** peab silmas eelkõige teoreetilisi teadmisi, nagu kirjutab Larissa Degel (2007) „kätkeb endas teadlikkust- informeeritust, emotsionaalset tundmist ja oskust’’ (Degel 2007:82). Seega **знать язык** ei tähenda vene keele kandjale mitte ainult keeles rääkimist, vaid ka teooria ehk teisisõnu reeglite tundmist.

ЯСНЫМ ЯЗЫКОМ СКАЗАТЬ

*Все собрано в одной книге, под одной обложкой, и написано понятным, **ЯСНЫМ ЯЗЫКОМ**. (Google)*

Ясный язык- selge, täpne, arusaadav. (VES). Selgus on vene keele keelelises maailmapildis hea oskuse märk. Semantiliselt on sellele lähedane venekeelne **русским языком объяснить**. Feliks Vakk (1970) seletab antud ühendite metafoorsust asjaoluga, „et igaüks tunneb kõige paremini oma emakeelt, mis on talle kõigist keeltest kõige lähedasem ja selgem. Kui juba midagi selles keeles öeldakse, siis ei või ega saa enam mitmeti arusaamist olla ” (Vakk 1970:197).

КОСНОЯЗЫЧНЫЙ

*По мнению Лоуренса Питера, примеры, подтверждающие его теорию, встречаются повсеместно: /../ **косноязычный адвокат**/../. (Ruscorpora)*

Косноязычный- kidakeelne, pudikeelne (VES) viitab kehvale keeleoskusele: kõneleja ei valda keelt ja sellepärast ei saa oma mõtteid selgelt ja arusaadavalt väljendada.

НАЙТИ ОБЩИЙ ЯЗЫК

*Он быстро привыкал к любой обстановке и сейчас взгрустнул, оставляя посевы гороха, горячие источники и сам вулкан, с которым, как ему казалось, **нашёл общий язык**. (Ruscorpora)*

See fraseologism tähendab ühist keelt leidma, kokku leppima. „**Ühine keel** sümboliseerib kõigi poolt tunnustatud, heaks kiidetud seisukohta, mis tuleb nagu ühest suust, millest kõik asjaosalised ühtemoodi aru saavad. *Leidmine* rõhutab sellele arusaamisele jõudmist ”(Vakk 1970: 195). Ühiskeelega leidmine pole kerge, sellega tuleb vaeva näha ning see eeldab head keeleoskust.

СЛАБЫЙ ЯЗЫК

*Кем можно работать в Турции со **слабым знанием языка**. (Google)*
*Языкне «**тухлый**», но содержательно что-то вроде «вы хотите песен — их есть у меня». (Ruscorpora)*

Слабый язык- nõrk keel viitab kõneleja nõrgale keeleoskusele. Nõrkus on vene keelelises maailmapildis madalama keeleoskuse märk.

ломаный язык.

Иностранца в нем выдавала разве что сигара во рту да ломаный язык. (Ruscorpora)

././ Интернетe практикуется некий «ломаный» язык, на котором общаются молодые люди, так называемый «олбанский» язык. (Google)

Ломаный язык- vale, väär, ebaõige, ebareeglipärane (VES) viitab kõnelejale, kes ei oska kirjakeelt, räägib vigadega, ei pea keelenormidest kinni.

смешанный язык

Смешанный язык(также контактный язык)- термин, обозначающий, возникший в условиях широко распространенного двуязычия. (Google)

Смешать-kokku segama, segi ajama, segi lööma (VES). **Смешанный язык** tähendab kahest või enama keele sugemeist koosnev keel (EKSS), viitab kõnelejale, kes rääkides kasutab läbisegi erinevate keelte sugemeid. Segasus on vene keele keelelises maailmapildis halva keeleoskuse märk.

2.9. Kokkuvõtvalt keeleoskust iseloomustavatest keele fraseologismidest

Analüüsitud keelemetarjalist on näha, et keeleoskust iseloomustav keele- fraseoloogia on mõlema keele naiivses keelelises maailmapildis päris rikkalik. Nii eesti kui vene keelelises maailmapildis on keeleoskusel keskne roll inimestevahelises suhtlemises. Hea keeleoskus soodustab suhtlemist, aitab ühiskeelt leida. Sellist keeleoskust iseloomustavad: selgus, arusaadavus ja õigekeelsus. Halb keeleoskus takistab suhtlemist või teeb selle üldse võimatuks. Halba keeleoskust iseloomustavad viletsus, pudikeelsus, kidakeelsus, segasus, kõvadus, kahjustatavus. Elu näitab, et sellest, kuidas inimene keelt oskab, kuivõrd rikkalik, selge, õige ja ilmekas tema keel on, sõltub vahel tema, riigi ja isegi maailma saatuse (siin peetakse silmas advokaate, poliitikuid, diplomaate, kirjanikke, ühiskonnategelasi jt). Head keelt nauditakse ja väärtustatakse, halb aga häirib, jätab inetu mulje.

2.10. Kõneldava sisu (inimese isiklike omadusi, iseloomu) iseloomustavad keele fraseologismid eesti keeles

kuri e terav keel

Antud juhul on tegemist inimese iseloomujoonede ja esemete omaduste ülekandmisega

keelele. Keel seostub kurja inimesega ja terava noaga.

Mihhail Lotman süüdistab kurjadele keeltele viidates /../ (TÜKK)

*Ka terava keelelise naabriproua /../ meelest on mees kodus sama , mis klaver köögis :
kena vaadata , kuid ilmast- ilma jalus /../ (TÜKK)*

Kuri keel~ pahatahtlik, tige, vihane; terav keel~ õel (SS) viitab pahatahtlikule, tigidale, laimavale inimesele, kes räägib kellegi või millegi kohta halvustavalt, solvavalt, kritiseerivalt, *keelt pekstes*.

keelt kandma

Nagu mõnda esemet materiaalses maailmas võib ka keelt keelelises maailmapildis ühest kohast teisse kohta üle kanda.

Käis ülemustele keelt kandmas. (EKI)

Selles lauses tähendab metafoor **keelt kandma** kellelegi peale kaebama, ettekannet tegema. *Keel* sümboliseerib antud juhul teateid, mida kellelegi kohta kuhugi pahatahtlikult kantakse. Kaebamise motiiv kannab eesti keele keelelises maailmapildis negatiivset hinnangut.

keelt peksma

Peksmine seostub löömisega, valu tekitamisega.

Kes siis viitsib kenal soojal kevadel newsis keelt peksta. (TÜKK)

Keelt peksma- taga rääkima, klatšima, tühje jutte levitama, lobisema (VVF). Feliks Vakk (1970) oletab, et selle fraseologismi „kujutlustaustaks on kas pilt vilja peksmisest või keele kui piitsaga kellegi „nahutamisest” (tagaselja), mõlemad kujutlused võivad tihedalt seostuda: nii nagu rehes pindade ja kootidega viljalademeile pihta anti, antakse kellelegi valu keelega~ sõnadega” (Vakk 1970: 191).

2.11. Kõneldava sisu iseloomustavad keele fraseologismid vene keeles

злой язык, острый язык

Если в СССР их культовый статус любой злой язык мог списать на информационный голод /../ (Ruscorpora)

В таких случаях надо иметь острый язык и быстро соображающую голову.

(Ruscorpora)

злые языки (keelepeksjad, laimajad) viitab pahatahtlikule, tagedale, laimavale kõnelejale, kes räägib kellegi või millegi kohta halvustavalt, kritiseerivalt. Kurjus on vene keele keeletes maailmapildis negatiivse taustaga. Metafoor **острый язык** viitab leidlikule, teravmeelsele kõnelejale ning on pigem positiivse tähendusega.

доносить

*Ему возражали, что **доносить** о преступлениях есть обязанность каждого гражданина. (Google)*

Antud lauses tähendab metafoor **keelt kandma** tähendab kellelegi peale kaebama, ettekannet tegema. *Keel* sümboliseerib antud juhul teateid, mida kellelegi kohta kuhugi pahatahtlikult kantakse. Kaebamise motiiv kannab vene keele keeletes maailmapildis negatiivset hinnangut.

трепать языком

*Нас учили, стиснув зубы, переносить любые трудности и не **трепать языком**. (Ruscorpora)*

Трепать- lõksutama, lõugutama, vatrama (VES)

Keele lõksutamine on vene keele keeletes maailmapildis negatiivse taustaga.

2.12. Kokkuvõtvalt kõneldava sisu iseloomustavatest keele fraseologismidest

Antud fraseologismide alusel võib järeldada, et eesti ja vene keele keeletes maailmapildis kõneldava sisu iseloomustavad metafoorid täielikult kattuvad. Keelel (sõnal) on ülisuur mõju inimesele: hea sõna rahustab, innustab- halb sõna aga ajab marru, masendusse (vrd „словом можно убить, словом можно спасти, словом можно полки за собой повести”) (Google). Sellepärast on kuri, terav, pealekandev ja peksev keel mõlema keele keeletes maailmapildis negatiivse hinnanguga.

3. Missugune on keel/язык eesti ja vene keele keelelises maailmapildis ?

Analüüsitud keelematerjali põhjal võib järeldada, et eesti ja vene keeles on keelelise maailmapildi uuritud fragmendid üldjoontes sarnased. Mõlema keele keelelise maailmapildi uuritud fragmentide keskmes on keelt suhtlemisvahendina käsitlevad, kõnelemist väljendavad ja kõneoskust iseloomustavad metafoorid.

Keel kui suhtlemisvahend on esitletud eesti ja vene keele keelelise maailmapildi vastavas fragmendis stiililiselt neutraalsete metafooridega st need metafoorid ei käsitle keelt ei „hea” ega „halvana”, nad viitavad vaid keele suhtlemisvahendina kasutajale (**emakeel, rahvakeel, riigikeel** jne) ning keele kasutamise eesmärgile (**argikeel, tavakeel, töökeel, õppekeel** jne).

Erinevusi peitub metafooride struktuuris. Eestikeelsed metafoorid kujutavad endast peamiselt liitsõnu (**emakeel, laulukeel, tavakeel**), harvemini substantiivseid (**metsaelanike keel**) ja adjektiivseid (**kohalik keel**) sõnaühendeid.

Vene keelelises maailmapildi antud fragmendis on vastupidi, siin on levinumad substantiivsed sõnaühendid (**язык племени, язык местных жителей, язык музыки, язык повседневного общения**).

Erinevusi esineb ka üksikutes metafoorides (vrd eestikeelne **emakeel** ja venekeelne **родной язык**), mis on tingitud eesti ja vene keele kandjate sotsiokultuurilistest iseärasustest. Vaadeldud kõnelemist väljendav eestikeelne ja venekeelne sõnavara kujutab ka üldjoontes sarnaseid keelelise maailmapildi fragmenti, milles käsitletakse kõnelemise olulisemaid tegureid: kõnelemisprotsessi, kõneldava sisu ja keeleoskust.

Kõnelemisprotsessi mõjutab kõige enam mõlema keele keelelises maailmapildis alkohol. Alkoholi mõjul **lähevad** mõlema keele kandjate **keelepaelad lahti** või **keel läheb sõlme** või muutub keele seisund: **keel läheb pehmeks** (eesti keele keelelises maailmapildis) ja muutub raskeks (vene keele keelelises maailmapildis).

Sarnaselt käsitlevad kõnelemisprotsessi väljendavad vene- ja eestikeelsed fraseologismid ka keele „vabadust”. *Vaba keel* on negatiivse hinnanguga- arukam on **keelt hammaste taga hoida**.

Sarnasusi on näha ka keelelise maailmapildi kõnelemisprotsessi fragmenti kajastavate fraseologismide struktuuris: nad kujutavad endast peamiselt verbilisi sõnaühendeid.

Erinevusi esineb vähe: analüüsitud keelematerjalis on märgatud ainult kaks: alkoholi mõjul muutub *keel* eesti keelelises maailmapildis *pehmeks*, venekeelses aga- *тяжелым*; eestikeelses keelelises maailmapildis **läheb keel sõlme**, kui on tegemist keeruliste sõnade väljaütlemisega, venekeelses aga- alkoholi mõjul.

Kõneldava sisu iseloomustavatel fraseologismidel on mõlema keele maailmapildi keelelises fragmendis suhteliselt väikesed väljad (sünonüümsete sõnade / sõnaühendite kogumid) ning need on täielikult kattuvad.

Nii eesti kui ka vene keelelise maailmapildi selles fragmendis käsitletakse keelt ühtemoodi (ainult eestikeelne *peksma* väljendab suuremat valu tekitavat tegevust kui venekeelne *мрenать*). Analüüsitud keelematerjalist on näha, et keeleoskust iseloomustav keele- fraseoloogia eesti ja vene keelelise maailmapildi fragmendis on päris rikkalik. Mõlema keele keelelise maailmapildi fragmendi fraseologismid iseloomustavad keelt kui „head” ja „halba”. Hea kvaliteediga keelt iseloomustavad oskus, selgus, kindel asukoht, ühisus. Halva kvaliteediga keelt iseloomustavad: oskamatus, ebaselgus, lohakus, murdmine, segasus, kõvadus. Selline **keel** mõlema keele keelelises maailmapildis **lonkab**. Tuleb nentida, et eestikeelse keelelise maailmapildi keeleoskust iseloomustav väli on suurem- mitte kõikidele eesti keele keelelise maailmapildi keeleoskust iseloomustavatele fraseologismidele leiduvad venekeelsed vasted (**umbkeelne, puuvene, keelt suhu panna, keel on suus**) ja mitte alati on olemasolev vaste sama tähendusega (vrd *oskama*= *знать*). Struktuurselt aga on antud eestikeelse ja venekeelse keelelise maailmapildi fragmendi metafoorid esitletud peamiselt adjektiivsete sõnaühenditega.

Kokkuvõte

Käesoleva uurimuse tähelepanu keskmes on maailmapildi keeleline fragment -metafoorid, mida me kasutame, rääkides keelest.

Käesolev uurimus on sõnavaraalane töö, mille ülesandeks oli võrrelda eestikeelse ja vene keele maailmapildi keelelist fragmenti, sõna *keel* tähenduste ja kasutuse põhjal. Käesolev uurimine on inspireeritud Larissa Degeli keelelist maailmapilti ja naiivteooriat käsitlevast doktoriväitekirjast (2007), Silvi Tenjese (2010), Georg Lakoffi ja Mark Johnsoni (2011) metafoorset mõtlemist käsitlevatest uurimistöödest ja Feliks Vaka somaatilist fraseoloogiat analüüsivast raamatust „Suured ninad murdsid päid...”(1970).

Käesolev uurimus on sõnavaraalane töö, mille eesmärgiks on võrrelda keelelise maailmapildi keele, kõnelemise ja keeleoskuse fragmenti tähistatavate sõnade kasutuse põhjal.

Maailmapilt see on globaalne teadmiste süsteem, mille moodustavad inimese teadvuses arusaamad, teadmised ja ettekujutused materiaalsest ning mittemateriaalsest maailmast.

Keeleline maailmapilt see on keeles peituv kujutus maailmast. Keeleline maailm ei ole maailma täpne peegeldus. Keel „korraldab” maailma omamoodi.

Iga keel loob maailmapildi oma versiooni, liigitades ja süstematiseerides maailmavaatelisi arusaamu, tuues esile need maailma fragmendid, mida peavad olulisimateks iga konkreetse keele kõnelejad.

Naiivne keeleline maailmapilt on rahva keeleline maailmapilt. Rahva maailmapildi aluseks on rahvatarkus. Rahvatarkuse põlvest põlve edasiandmisel on kõige olulisem keel. Oluline roll keelelise maailmapildi kujunemisel on metafooridel. *Metafoor* (kreeka keeles *ülekanne*) on sõna tähenduse ülekandmine ühelt valdkonnalt mingile teisele valdkonnale ühistunnuse alusel.

Klassikaline arusaam metafooridest ütleb, et see on sõnade kasutamise iseärasus, mis iseloomustab vaid poetilist keelt. Praeguseks on metafoor juba omaette eriala. Pööre suhtumises metafooridess toimus 1980. aastatel, mil kuulutati, et metafoor pole kirjanduse pärusmaa, vaid keele pärisosa. *Metaforisatsioon* on peamine võtte, mille abil me loome uusi mõisteid ja toome keelde uusi tähendusi.

George Lakoff (üks tuntumaid metafooride uurijaid) tõendas, et me *mõtlememetafoorselt*: Me kasutame arusaadavat ja käega katsutavat nende nähtuste seletamiseks, mida on raskem mõista või kujutada.

Me mõtleme ja toimime enamasti automaatselt kindlate mallide järgi. Mida need mallid endast kujutavad, pole kaugeltki selge. Üheks viisiks seda teada saada on pöörata tähelepanu keelele. Kuna suhtlemine põhineb samal mõistete süsteemil nagu mõtlemine ja tegutsemine, pakub keel meile olulisi asitõendeid selle kohta, missugune on see süsteem ise.

Analüüsitud keelematerjali põhjal võib järeldada, et eesti ja vene keele keelelise maailmapildi keele, kõnelemise ja keeleoskuse fragmendid on üldjoontes sarnased: neil on sarnane ülesehitus ja sarnane keele iseloomustus.

Keel kui suhtlemisvahend on esitletud antud eesti ja vene keele keelelise maailmapildi fragmendis stiililiselt neutraalsete metafooridega, mis ei iseloomusta keelt, vaid viitavad keele suhtlemisvahendina kasutajale või keele kasutamise eesmärgiks (*emakeel, rahvakeel, argikeel, raudteekeel*). Erinevusi peitub antud keelelise maailmapildi fragmentides metafooride struktuuris: eestikeelsed metafoorid kujutavad endast peamiselt liitsõnu (*laulukeel*), harvemini substantiivseid (*metsaelanike keel*) ja adjektiivseid (*kohalik keel*) sõnaühendeid.

Vene keele keelelise maailmapildi fragmentides aga on rohkem levinud substantiivsed sõnaühendid (*язык повседневного общения*). Erinevusi esineb ka üksikute metafooride tekkeloos (*emakeel- родной язык*).

Kõnelemist väljendavad eesti ja vene keele keelelise maailmapildi fragmendis *somaatilised fraseologismid*. Need on fraseologismid, mille koostisse kuuluvad inimese või looma kehaosade nimetused. Somaatilised fraseologismid kuuluvad vanimate hulka ning on populaarsed naiivses maailmapildis.

Kõnelemisprotsessi mõjutab kõige enam alkohol. Alkoholi mõjul *lähevad keelepaelad lahti, keel läheb pehmeks* (eesti keeles) või *raskeks* (vene keeles). Keele „vabadus“ on mõlema keele keelelise maailmapildi fragmentides negatiivse hinnanguga- arukam on hoida keelt hammaste taga. Erinevusi esineb antud keelelise maailmapildi fragmendis vähe. Näiteks eestikeele keelelise maailmapildi fragmendis *keel läheb sõlme* raskete sõnade väljaütlemisel, venekeeles aga alkoholi mõjul.

Kõige laiem on keeleoskust iseloomustavaid fraseologisme. Mõlema keele keelelise maailmapildi keeleoskuse fragmentides iseloomustavad fraseologismid keelt kui „head“ ja „halba“. „Head“ keelt iseloomustavad: oskus, selgus, kindel asukoht. „Halba“ keelt iseloomustavad: oskamatus, ebaselgus, murdmine, lohakus, segasus, kõvadus. Antud fragmendis

esineb ka rohkem erinevusi- mitte kõikidele fraseologismidele leidub venekeelne sünonüümne fraseologism (*umbkeelne, puuvene, keelt suhu panna, keel on suus*) ning mitte alati on venekeelne fraseologism sama tähendusega (vrd *oskama* ja venekeelne *знать*).

Kirjandus

Allik, Jüri 1997 . Psühholoogia lihtsusest. Tartu

Degel, Larissa 2007. Intellektuaalsfäär intellektuaalseid võimeid tähistatavate sõnade kasutuse põhjal eesti ja vene keele põhjal. Tartu Ülikool

Degel, Larissa 2005. Värvinimetuste semantikast eestlaste ja venelaste maailmapildis.- Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 99-115.

Dulitšenko, Aleksandr 2004. Maailmakeele otsingul ehk interlingvistika kõigile. Tartu

Lakoff, George, Johnson, Mark 2011. Metafoorid, mille järgi me elame. Tallinna ülikool

Sutrop, Urmas 1999. Meie esivanemate rahvatarkus ja maailmapilt. Biosüsteemide mälu teooria.

Schola Bioteorethica 25. Tartu

Tenjes, Silvi 2010. Semantika. Tartu Ülikool

Vakk, Feliks 1970. Suured ninad murdsid päid... .Tallinn

Õim, Asta 2003. Armastus ja õnn eestlaste maailmapildis. -Keel ja Kirjandus, nr11, lk 849

Õim, Haldur 2008. Kognitiivne pööre.- Keel ja Kirjandus, nr 8-9, lk 617-628.

Allikad

EKI= Eesti keele Instituut; <http://www.eki.ee/corpus>

EKSS= Eesti kirjakeele seletussõnaraamat

Google= Google; <http://www.google.ee>

KFS= Žukov, V.P1980. Kooli vene keele fraseoloogiasõnaraamat. Moskva.

Reitsak, A 1975. Valimik Venefraseologisme Eesti Vastetega. Tallinn.

Ruscorpora= Национальный корпус русского языка; <http://www.ruscorpora.ru>

TÜKK= Eesti Kirjakeele Korpus 1980-1990; <http://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides>

VES 2000= Vene-eesti sõnaraamat 1-2.2000. Teine, parandatud trükk. Eesti keele Instituut, Eesti Keele Sihtasutus.

Õim, Asta 1991. Sünonüümisõnastik. Tallinn.

Summary: The word tongue in Estonian and Russian metaphors in linguistic worldview

The topic of the research is: the word tongue in Estonian and Russian metaphors in linguistic worldview. This study is based on vocabulary and the aim is to analyze, how do we speak about language; what metaphors do we use according to this word; what these metaphors tell us about the fragment of worldview; are Estonian and Russian fragments of linguistic worldview different or similar.

Bachelor's thesis consists of four parts. First one gives us an overview of the aim, methodology, the test materials, the basic concepts. In the second part there are observed such metaphors and phraseologisms that include the word tongue/ language. Third part presents conclusion of analyzed test materials and the fourth section summarizes the whole research work.

Analytical linguistic material have been found in Estonian and Russian text corpuses and phraseological dictionarybooks. According to it we can conclude, that in Estonian and Russian linguistic worldview the word tongue/ language is described more or less the same way. In the heart of Estonian and Russian linguistic worldview lies the basic function of the word tongue: speaking. To implement such function, the tongue is first of all a tool, which has its owner (**national language**-nation), (**world language**- world) and the purpose of use (**working language**- for discussing administrative things), (**ordinary language**- for communicating on daily events). Tongue as an instrument or a tool is used by the speaker in several ways (**bunging the tongue, bringing the tongue, putting tongue into mouth, sharpening the tongue, finding common language, taming the language**). Speaking is possible when tongue moves and it has enough space (compare **tongue comes** and **tongue is behind the teeth**). The quality of a tongue depends on its way of mobility „linguistic acrobatics” (Vakk 1970) and speed. (compare **tongue is not bowing, tongue goes node, tongue is limping** and **the tongue works like chatterbox**).

In the linguistic worldview the language can be characterized as „good” and „bad”. „Good” language is characterized by: ability (**knowing the language**), clarity (**clear language**), lightweight (**mild tongue**). „Bad” language is characterized by: a lack of skills (**barbarian language**), ambiguity, confusion (**gibberish**), damaging (**broken tongue**), careless (**sloppy tongue**), softness (**softer tongue**).

Of course when describing tongue/language we may find differences between Russian and Estonian linguistic worldview. For example Estonian tongue becomes soft under the influence of alcohol, but Russian one is opposite, it becomes heavy; Estonian tongue goes node when it is difficult to pronounce words and Russian tongue goes such way after alcohol.

Inspite there are not so many differences, they are still important, because we get better understanding of these features in Russian and Estonian language and culture as well.

Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Jaane Kruut

Mina _____

02.02.1991

(sünnikuupäev: _____)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihlitsentsi) enda loodud teose

Keel / язык metafoorina eesti ja vene keele maailmapildis

_____ ,

Larissa Degel

mille juhendaja on _____ ,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus/Tallinnas/**Narvas**/Pärnus/Viljandis, **28.05.2013**